

УДК 271.22(470+571)-774(476)-725-9+271.22(470+571)-75(476)-9

Адукацыйная і асветніцкая дзейнасць прыходскога праваслаўнага духавенства на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX стагоддзя

Т. І. Рыжко,

аспірант,

Інстытут тэалогіі імя святых Мяфодзія і Кірыла Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

У артыкуле аналізуецца ўдзел прыходскога праваслаўнага духавенства ў стварэнні і дзейнасці пачатковых навучальных устаноў на тэрыторыі беларускіх губерняў у другой палове XIX ст. Таксама разглядаюцца іншыя віды асветніцкай дзейнасці прыходскога праваслаўнага духавенства на тэрыторыі Беларусі ў дадзены перыяд.

Ключавыя словы: прыходское праваслаўнае духавенства; царкоўна-прыходскія школы; школы граматы; беларускія губерні.

This article analyzes the participation of the parish Orthodox clergy of the Belarusian provinces in the creation and activities of primary educational institutions during the second half of the 19th century. This article also examines other types of educational activities of the Orthodox clergy.

Keywords: Orthodox clergy; parochial schools; schools gramoty; Belarusian provinces.

Рэформы 1860–1870-х гг. сталі пачаткам шматлікіх перамен, у тым ліку і ў сферы царкоўнага жыцця. Частка іх была накіравана на паляпшэнне прававога статусу і пашырэнне сферы дзейнасці праваслаўнага прыходскога духавенства.

З 1860-х гг. дзяржаўная палітыка на тэрыторыі Беларусі насіла характар мэтанакіраванай русіфікацыі, прычынай чаго былі падзеі паўстання 1863–1864 гг. Сацыяльнай апорай гэтай палітыкі з'яўлялася праваслаўная царква, якая ўплывала на духоўнае і маральнае выхаванне народа.

Так, напрыклад, у дарэформенны час духавенства ў Расійскай імперыі з'яўлялася замкнёным саслоўем. Месцы на прыходах перадаваліся толькі ў спадчыну, у шлюб уступалі з прадстаўнікамі свайго саслоўя, а прадстаўнікі іншых саслоўных груп не маглі паступаць у духоўныя навучальныя ўстановы і, адпаведна, папаўняць штат духавенства і г. д. У 1867 г. была адменена перадача царкоўных пасадаў у спадчыну, а ў 1869 г. усе дзеці духавенства былі выключаны з духоўнага саслоўя. Такім чынам, не засталася прававых падстаў для саслоўнай замкнёнасці праваслаўнага духавенства, што спрыяла яго сацыяльнай ма-

більнасці і паступоваму пераўтварэнню з саслоўя ў прафесійную групу [1, с. 261].

У выніку праваслаўнаму духавенству былі дэлежаваны некаторыя сацыяльныя функцыі, у тым ліку і асветніцкая. З мэтай супрацьстаяння польскаму (каталіцкаму) уплыву на тэрыторыі беларускіх губерняў урад Расійскай імперыі даручыў праваслаўнаму духавенству справу выкладання не толькі Закона Божага, але і іншых прадметаў у пачатковых школах Міністэрства народнай асветы.

Да паўстання 1863–1864 гг. народная адукацыя на тэрыторыі Беларусі ў большасці выпадкаў знаходзілася пад кантролем каталіцкага духавенства і чыноўнікаў каталіцкага веравызнання. Пасля падаўлення паўстання сітуацыя кардынальна змянілася. Народная школа перайшла ў падпарадкаванне праваслаўнага ведамства, а ўмацаванне праваслаўя на тэрыторыі беларускіх епархій стала адной з асноўных мэт іх развіцця. Папярчальную Віленскай навучальнай акругі І. П. Карнілаў пісаў у верасні 1865 г. генерал-губернатару краю М. М. Мураўёву: «Для достижения цели, указанной правительством, в образовании юношества Северо-Западного края принято основным

правилом непременно замещать учительские должности людьми, проникнутыми духом русской народности и преданности православию. Посему уроженцы Западного края римско-католического исповедания по неблагонадежности своей уволены от занимаемых ими должностей, и открывшиеся вакансии замещены лицами преимущественно православного исповедания. Эти меры применены вполне только к правительственным учебным заведениям. Для поддержания единства системы воспитания в сем крае, я, по истребовании мнений педагогических советов и обсуждении оных в попечительском совете, признал самою действительною и необходимою мерою запретить временно допущение уроженцев сего края обоюбого пола, римско-католического исповедания к испытаниям на право первоначального и домашнего обучения» [2, с. 158].

Такая пазіцыя ўлад выклікала негатыўную рэакцыю з боку рымска-каталіцкіх святароў і нават забарону дзецям-католікам наведваць школы [3]. Нецярпімасць з іх боку была выклікана тым, што яны павінны былі, па задуме ўлад, аказваць уплыў на насельніцтва каталіцкага веравызнання, «объясняя крестьянам необходимость знания русской грамоты для их же пользы и не касаться верований, но стараться всеми средствами противодействовать фанатизму, развиваемому в них римско-католическим духовенством» [2, с. 391].

П. М. Мілюкоў пісаў аб месцы праваслаўнага духавенства ў развіцці народа: «...духовно-нравственное развитие народа, составляющее краеугольный камень всего государственного строя, не может быть достигнуто без предоставления духовенству преобладающего участия в заведении народными школами» [4, с. 383].

Комплекс пачатковых царкоўных школ, падпарадкаваных Свяцейшаму Сіноду, уключаў царкоўна-прыходскія школы (аднакласныя ці двухкласныя), школы граматы, нядзельныя школы, вячэрнія класы і дадатковыя курсы пры другакласных школах. Усе царкоўныя школы падзяляліся на пачатковыя і настаўніцкія. У пачатковых школах атрымлівалі адукацыю дзеці і дарослыя, у настаўніцкіх рыхтавалі настаўнікаў пачатковых школ. Да пачатковых трэба аднесці школы граматы, нядзельныя і царкоўна-прыходскія школы, да настаўніцкіх – другакласныя і царкоўна-настаўніцкія [5].

У выніку рэформ 1860-х гг. адбылася спроба ўпарадкаваць сістэму адукацыі Расійскай імперыі. Так, у ліпені 1864 г. Аляксандр II зацвердзіў «Положение о начальных народных училищах» [6], згодна з якім вучылішчы былі

падкантрольныя ўездным і губернскім вучылішчым саветам, у якія ўваходзілі прадстаўнікі Міністэрства ўнутраных спраў народнай асветы, духавенства і земстваў. У 1860–1870-х гг. колькасць школ мянялася пад уплывам грамадскіх і палітычных падзей. Іх фінансаванне было вельмі разнастайным: і дзяржаўнае забеспячэнне, і асабістыя сродкі дабрачынцаў, і ахвяраванні. Царкоўна-прыходскія школы ўтрымліваліся выключна за кошт прыходаў.

У канцы 1870-х – пачатку 1880-х гг. значнасць царкоўных школ узрасла. У чэрвені 1884 г. Аляксандр III падпісаў указ аб паўсяamesным адкрыцці царкоўна-прыходскіх школ. Былі зацверджаны «Правила о церковно-приходских школах» [7]. Пасля праверкі стану школ граматы было праведзена размежаванне паміж імі і царкоўна-прыходскімі школамі. Найбольш добраўпарадкаваныя школы граматы станавіліся царкоўна-прыходскімі школамі, некаторыя закрываліся. Часам школы не працавалі з-за адсутнасці настаўнікаў ці нежадання сялян пасылаць туды дзяцей. Існавала праблема педагогічных кадраў. З-за недастатковага матэрыяльнага забеспячэння ў школах назіралася цяжучасць кадраў. У сярэднім у царкоўнай школе настаўнік працаваў каля паўтара года. Настаўнікі, якія мелі спецыяльную адукацыю, заставаліся на такой пасадзе нядоўга і пры магчымасці пакідалі працу ў царкоўна-прыходскай школе. Значная частка настаўнікаў у царкоўна-прыходскіх школах працавала 1–4 гады [8, с. 59].

У 1887 г. быў выдадзены «Сборник правил и программ для церковно-приходских школ», у адпаведнасці з якім царкоўна-прыходскія школы маглі адкрывацца прыходскімі свяшчэннікамі і іншымі членамі прычта са згоды святара на грошы прыхода з матэрыяльнай дапамогай ці без яе ад сельскіх ці гарадскіх таварыстваў, прыходскіх папачыцельстваў і брацтваў, земскіх і іншых грамадскіх і прыватных устаноў і асоб, епархіяльнага і другога вышэйшага духоўнага начальства ці казны [9, с. 3]. Мэта навучання ў гэтых школах вызначалася наступным чынам: «Школы сии имеют целию утверждать в народе учение веры и нравственности христианской и сообщать первоначальные полезные знания» [9, с. 3]. Закон Божы выкладаўся часцей за ўсё святаром ці дьяканам, у іншых выпадках з дазволу архіерэя выкладанне Закона Божага магло быць дэлегавана членам кліра ці «благонадежному учителю» з асоб, якія не ўваходзілі ў састаў кліра [9, с. 5]. Жалавання за сваю настаўніцкую працу духавенства не атрымлівала.

Больш за тое, праваслаўнае духавенства павінна было пералічваць невялікі працэнт свайго гадавога заробку на царкоўна-прыходскія школы, прадстаўляць сваё жыллё ці царкоўныя памяшканні для працы школы.

Трэба сказаць, што наведвалі царкоўныя школы далёка не ўсе дзеці праваслаўнага веравызнання. Паводле статыстычных дадзеных Мінскай епархіі за 1890/1891 навучальны год, гэта былі толькі 20,4 % ад усёй колькасці праваслаўных дзяцей школьнага ўзросту ў епархіі (178 092 чал.). Астатнія амаль 80 % заставаліся без адукацыі. Найбольшая колькасць вучняў была ў царкоўных школах Мінскага (28,7 %) і Навагрудскага (26,4 %) паветаў. Менш за ўсё вучняў было ў царкоўных школах Бабруйскага (15,6 %) і Мазырскага (12,9 %) паветаў Мінскай епархіі [8, с. 16, 21, 23].

Навучэнцамі царкоўных школ у асноўным былі хлопчыкі з праваслаўных сялянскіх сямей. Прадстаўнікі іншых сасловій (духавенства, дваран, мяшчан, ваенных) таксама прысутнічалі ў царкоўных школах, але іх налічвалася менш за 20 %. Прадстаўнікоў другіх канфесій (католікаў, пратэстантаў, старавераў, іўдзеяў, мусульман) было яшчэ менш – каля 2 % ад усіх вучняў. Большасць царкоўных школ Мінскай епархіі былі агульнымі для хлопчыкаў і дзяўчынак. Гэта было звязана з тым, што навучэнцаў жаночага полу было значна менш у параўнанні з навучэнцамі-хлопчыкамі. Дзяўчынак пакідалі дома для дапамогі па гаспадарцы.

Асобна ў Мінскай епархіі існавала 24 мужчынскія і 8 жаночых школ (двухкласная Ярэміцкая і аднакласныя Крэстагорская, Хмаіна-Гарадзецкая Мінскага павета, Карэліцкая, Нягневіцкая і Турэцкая Навагрудскага павета, Столінская Пінскага павета і Клецкая Слуцкага павета). Сярод школ граматы былі і жаночыя – Вяліка-Жухавіцкая (36 чал.) і Вальнянская (12 чал.) у Навагрудскім павеце [8, с. 16].

Агульнае кіраванне царкоўнымі школамі ажыццяўляў епіскап (у Мінскай епархіі – епіскап Мінскі і Тураўскі). Непасрэдна кіраўніцтва ўсімі школамі ажыццяўляў епархіяльны вучылішчны савет, а ў маі 1888 г. гэта функцыя ў Мінскай епархіі была перададзена савету Свята-Мікалаеўскага праваслаўнага брацтва. Праз некалькі тыдняў павятовыя аддзяленні Свята-Мікалаеўскага брацтва таксама атрымалі правы такога савета. На месцах дзейнічалі назіральнікі з ліку святароў, якіх назначыла духоўная кансісторыя. Але каб не адрываць святароў ад іх непасрэдных пастырскіх абавязкаў, у маі 1888 г. гэтая функцыя была даручана благачынным епархіі.

Нягледзячы на ўвагу, якая надавалася пытанню адкрыцця царкоўна-прыходскіх школ у другой палове XIX ст., на пачатак новага стагоддзя заставалася шмат нявырашаных праблем матэрыяльнага, арганізацыйнага і іншага характару. Так, на старонках Мінскіх епархіяльных ведамасцей за 1900 г. расказваецца аб адкрыцці двухкласнай царкоўна-прыходскай школы ў сяле Уборкі Рэчыцкага павета. Да гэтага часу мясцовая аднакласная царкоўна-прыходская школа не мела ўласнага памяшкання і размяшчалася ў здымным будынку ў вельмі цяжкіх умовах. З-за гэтага былі вымушаны адмаўляць у паступленні ў школу 40 дзецям кожны год. Пасля звяртання ў Мінскую епархіяльную вучылішчную раду з просьбай выдзеліць грошы на будаўніцтва ўласнага будынка для школы праблему змаглі вырашыць [10].

У той жа час праваслаўнае духавенства прымала актыўны ўдзел у падрыхтоўцы прафесійных настаўнікаў для пачатковых навучальных устаноў. З асветніцкай мэтай праваслаўнае духавенства з дапамогай брацтваў стварала кніжныя склады і бібліятэкі-чытальні.

Акрамя непасрэднай адукацыйнай дзейнасці можна выдзеліць іншыя напрамкі асветніцкай дзейнасці праваслаўнага духавенства: барацьба з забабонамі, кразнаўчая дзейнасць, нават рэкамендацыі медыцынскага характару.

З-за невысокага ўзроўню адукацыі, а часцей з-за яе адсутнасці сярод сялян былі вельмі распаўсюджаны рознага характару забабоны. Некаторыя праваслаўныя святары цікавіліся мясцовымі абрадамі і звычаямі і імкнуліся з імі змагацца. Так, у артыкуле Мінскіх епархіяльных ведамасцей «О суевериях и предрассудках крестьян Переровского прихода Мозырского уезда» святар Васіль Паўлюкевіч, настояцель прыхода, распавядае пра забабоны яго сялянскай паствы ў адносінах да царкоўных таінстваў і богаслужэння. Напрыклад, перад тым як пахрысціць дзіця, пытаюцца, ці не прывёз хто іншы хрысціць дзіця, каб не сустрэцца ў доме святара з іншым малым. Бо ёсць такія забабон, што калі два дзіцяці, якія прыехалі на хрышчэнне, сустрэнуцца, то адно з іх абавязкова захварэе на «знос», ад слова «знасіць». Калі дзіця захварэе з-за недахопу добрага харчавання ці свежага паветра, асабліва ўзімку, калі ў хаце трымаюць і кормяць ягнят, свіней, то гэта называецца «прыстрэў». І самае сумнае, што ад гэтых усіх хвароб ёсць толькі адзін сродак: шэпты, якімі займаюцца як жанчыны, так і мужчыны. Па меркаванні айца Васіля, адна з асноўных прычын такіх забабонаў – адсутнасць «хороших,

опытных и добросовестных фельдшеров, к которым бы народ всегда мог прибегать за помощью» [11, с. 354–361]. Такого характару забабоны трэба было тлумачыць і жываць.

Таксама на старонках епархіяльных ведамасцей святары апісваюць гісторыю прыходаў, стан храмаў, царкоўнае жыццё сваіх продкаў. Напрыклад, айцец Раман Маскалевіч у артыкуле «Историко-статистическое описание местечка Гайны и Гаинского прихода» ў Мінскіх епархіяльных ведамасцях у № 5 за 1869 г. апісвае не толькі гісторыю прыхода, але і гісторыю гэтага сяла. На 1869 г. у ім было два праваслаўныя храмы: у гонар Успення Божай Маці і ў гонар архістраціга Міхаіла, а таксама адзін прыпісны храм, хаця ў сяла было ўніяцкае і лацінскае мінулае. Некаторыя святары сур'ёзна займаліся гісторыяй роднага краю, таму такія публікацыі доўжыліся з нумара ў нумар. Так, у 1870 г. айцец Раман Маскалевіч працягвае свае гістарычныя даследаванні і ў другім нумары Мінскіх епархіяльных ведамасцей друкуе артыкул, прысвечаны гістарычнаму лёсу мястэчка Лагойск. А летапіс Свята-Троіцкай царквы сяла Сенна Навагрудскага павета святара Клімента Савіча ўтрымліваў гістарычнае апісанне гэтага прыхода па гадах яго існавання ў храналагічным парадку [12].

Часам святары аказвалі непасрэдную медыцынскую дапамогу насельніцтву, але часцей распавядалі сваёй пастве аб правілах гігіены, правілах паводзін падчас эпідэміі, аб прафілактыцы захворванняў і заклікалі лячыцца сродкамі сучаснай таму часу медыцыны. Сведчанне аб такой дзейнасці праваслаўнага прыходскага духавенства можна таксама знайсці на старонках Мінскіх епархіяльных ведамасцей, напрыклад, у № 11 за 1898 г. у артыкуле аб неабходнасці медыцынскай дзейнасці святара на сельскім прыходзе. Або ў № 18 за 1907 г. у артыкуле святара І. Мажароўскага, прысвечаным мерам барацьбы з халерай.

Такім чынам, у другой палове XIX ст. праваслаўнае царкоўна-прыходскае жыццё на тэрыторыі Беларусі актывізавалася. Прадстаўнікі прыходскага праваслаўнага духавенства займаліся пачатковай адукацыяй дзяцей і дарослых у царкоўна-прыходскіх школах, школах граматы, змагаліся з забабонамі, паганскімі звычаямі, пісалі гістарычныя летапісы сваіх прыходаў, цікавіліся гісторыяй роднага краю, даносілі прасцейшую медыцынскую інфармацыю да людзей, адкрывалі бібліятэкі-чытальні. Можна сказаць, што ў другой палове XIX ст. духавенства адыгрывала значную адукацыйна-асветніцкую ролю ў жыцці праваслаўнага прыхода і грамадства ў цэлым.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Карповіч, Н. В. Рэалізацыя царкоўных рэформ у 60–70-я гг. XIX ст. у Беларусі / Н. В. Карповіч // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2009. – Вып. 4. – С. 259–265.

2. Корнилов, И. П. Русское дело в Северо-Западном крае: материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в Муравьевскую эпоху / И. П. Корнилов. – 2-е изд., провер. и доп. (посмертное). – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1908.

3. НИАБ в Гродно. – Ф. 1. Оп. 18. Д. 853. Л. 1–4.

4. Милуков, П. Н. Очерки по истории русской культуры / П. Н. Милуков. – СПб.: Тип. гл. упр. уделов, 1916. – 399 с.

5. Высочайше утвержденные Положения а) о церковных школах ведомства православного исповедания и б) об управлении школами церковно-приходскими и грамоты ведомства Православного Исповедания. – СПб.: Изд. училищ. Совета при Святейшем Синоде, 1902. – 36 с.

6. Законы о начальных и средних школах 1864 г. [Электронный ресурс]. – 1864. – Режим доступа: <http://xn--e1aaejmeposqx.xn--plai/node/13686>. – Дата доступа: 15.06.2024.

7. Правила о церковно-приходских школах, высочайше утвержденные 13 июня 1884 г. и Циркулярный указ Святейшего Синода от 12 июля 1884 г. за № 8 о Высо-

чайше утвержденных 13 июня 1884 г. правилах о церковно-приходских школах // Правила и программы для церковно-приходских школ и школ грамоты. – 2-е изд., испр. – СПб., 1894. – С. 3–11.

8. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школах грамоты Минской епархии за 1890/1891 учебный год. – Минск: Тип. С. А. Некрасова, 1891. – 330 с.

9. Сборник правил и программ для церковно-приходских школ, с относящимися к ним определениями Св. Синода / сост. Д. Тихомиров. – Могилев-на-Днепре: Скоропечатня Ш. Фридланда, 1887. – 99 с.

10. Очаповский, С. Освящение двухклассной церковно-приходской школы в селе Уборках, Речицкого уезда / С. Очаповский // Мин. епарх. ведомости. – 1900. – № 23. – С. 503–505.

11. Павлюкевич, В. О суевериях и предрассудках крестьян Переровского прихода Мозырского уезда / В. Павлюкевич // Мин. епарх. ведомости. – 1884. – № 12. – С. 354–361.

12. Саввич, Климент. Летопись Сеннинской Свято-Троицкой церкви Новогрудского уезда / Климент Саввич // Мин. епарх. ведомости. – 1872. – № 33. – С. 263–265; № 35. – С. 279–282; № 36. – С. 286–288; № 37. – С. 295–297; 1874. – № 15. – С. 499–504; № 16. – С. 525–538.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 20.06.2024.